I. C. FILITTI

CLASELE SOCIALE IN TRECUTUL ROMÂNESC

(Conferință ținută, sub auspiciile Institutului social român, la Fundația Carol, Duminică 25 Ianuarie 1925).

Extras din „Convorbiri Literare" Fevruarie și Aprilie 1925

BUCUREȘTI
Atelierele Grafice SOCEC & Co., Soc. Anonimă
1925

CLASELE SOCIALE IN TRECUTUL ROMÂNESC *)

Institutul social, de sub conducerea neobositului său întemeietor, d. profesor Gusti, mi-a dat misiunea, măgulitoare dar şi foarte grea, de a vorbi, în limitele unei ore, despre „Clasele sociale în trecutul românesc". Expunerea mea se va resimţi, fireşte, de necesitatea de a concentra într'un timp atât de scurt o materie aşa de vastă.

In evoluţia claselor noastre sociale până la desfiinţarea privilegiilor, se pot deosebi trei mari faze: prima, până la ivirea Turcilor la Dunăre; a doua, a încercuirii Principatelor române de către Turci; a treia, a penetraţiei apusane la noi.

I.

In cele mai vechi timpuri ale istoriei Principatelor întâlnim două stări sociale: una de proprietari ai solului, cari formează şi clasa conducătoare; alta de oameni aşezaţi pe pământurile celor dintâi şi subordonaţi lor.

Această diferenţiare socială se explică prin însăşi formaţiunea poporului român, în timpul căreia termenul de *Vlah*, prin care Slavii înţelegeau pe Romani, dobândeşte un îndoit înţeles: unul social de clasă servilă; altul etnic, pentru a desemnà poporul format în Dacia prin desnaţionalizarea Slavilor de către Romani.

Proprietatea pământului, aşa cum apare la început în statele române, aparţine, în indivizie, familiilor scoborâtoare dintr'un strămoş comun.

Şefilor de familii li se zice cneji. Acest termen apare întâia oară la Bulgari prin sec. IX şi a însemnat la origine pe şefii grupurilor de familii, aleşi de şefii familiilor ca un primus inter pares, tot aşa precum mai din vechi se alegeau conducătorii zişi

*) Conferinţă ţinută, sub auspiciile Institutului social român, la Fundaţia Carol, Duminică 25 Ianuarie 1925. Este un rezumat al studiului în curs de publicare în *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*, unde se va găsi şi documentarea.

voevozi. In vechile doc. româneşti din Muntenia, cneaz este tradus sau prin judec, în înţeles de om liber, sau prin jude în înţeles de stăpân al şerbului, iar în doc. din Moldova prin judeţ, în acest din urmă înţeles. Toţi aceşti termeni au în doc. noastre întreitul înţeles de proprietar, om liber şi stăpân sau judecător al şerbului: corespund evident lui judex de altă dată, epitet al funcţionarilor imperiali romani de toate treptele, ca şi al reprezentantului pe latifundii al marelui proprietar roman absenteist. Se mai zice proprietarilor în doc. noastre slaveneşti, dedi şi naslednişi, adică moşneni, moştenitori ai unei dedine, ocine sau baştine, coborâtoare de la un moş; în doc. româneşti, moşneni, apoi megiaşi, adică proprietari indivişi.

Ca în *villa* romană, ca în Occident înainte de feodalitate, avem în satele noastre (selo) deoparte locuinţele proprietarilor înconjurate de ale colonilor, iar de altă parte moşia indiviză. O parte din aceasta se cultivă, în loturi zise manse sau hof în occident, jirebii în Moldova, delniţe în Muntenia, de coloni cari dau proprietarului dijmă; altă parte este rezervată de proprietari, cari o cultivă în regie, cu ajutorul aceloraşi coloni, cari le mai datoresc, în acest scop, lucru sau clacă.

La origine şi în Occident, erau două feluri de coloni. Unii legaţi de proprietar prin îndoită servitute, reală şi personală, de care nu se puteau emancipa singuri; alţii numai cu servitute reală, de care se puteau desface părăsindu-şi lotul. Aceştia erau deci oameni liberi, dar libertatea lor era foarte relativă.

La noi, în cele mai vechi doc. colonii, sunt numiţi: sused, în Moldova, în înţeles de oameni cu libertate marginită; liude, adică oameni de rând; sirah, în rom. siraci sau săraci, în înţeles de homines de populo sau subditi; mişei; vlahi, în opoziţie cu cneji, în doc. slaveneşti; vecini în doc. slav. din Moldova, termen echivalent cu grec. paroicos; rumâni, în actele româneşti din Muntenia, ca traducere a lui vlah. In fine, cei cari nu erau legaţi de proprietar decât prin servitute personală, se numeau posluşnici, adică servitori. Toţi aceşti termeni cuprind noţiunea de oameni cu libertate mărginită.

Totalitatea regulelor privitoare la raporturile dintre proprietari şi coloni la noi în cele mai vechi timpuri, este cunoscută sub numele de legea vlahă. Acele raporturi erau mai uşoare decât în ţările vecine, ceea ce se poate explica prin străduinţa Domnilor de a atrage coloni, dar şi de a-i menţinea, pe întinsele teritorii, foarte slab populate, câştigate de la Tătari la mijlocul sec. XIV, când cu constituirea celor două principate româneşti.

De la constituirea acestor state apare şi proprietatea izvorâtă din danii domneşti. Domnii aveau, pe deoparte, proprietăţile lor personale, iar pe de altă parte toate pământurile care nu erau intrate în proprietate particulară, zise moşii domneşti şi puteau dispune după plac de unele şi de altele. Fireşte că situaţia colo-

nilor de pe moşiile domneşti era mai avantagioasă decât a celor de pe moşiile particulare, căci ei nu datorau dijmă şi lucru decât domniei, pe când cei din urmă aveau îndoite îndatoriri, către proprietar şi către domnie.

Din aceste proprietăţi Domnii au început a face danii particularilor, fie numai uzufructe timporare, fie proprietăţi veşnice. Pentru ca tranziţia la noua situaţie să nu pară prea grea colonilor şi să-i îndemne la fugă, Domnii acordau de obicei şi scutirea acestora de îndatoririle către stat.

Uneori, Domnii mai acordau proprietarilor şi favoarea ca slujbaşii şi judecătorii domneşti să nu se amestece în satele lor. In acest caz proprietarul devenea şi deţinător al puterii publice.

Fie ab-antiquo, fie izvorâtă din danie domnească, proprietatea particulară a solului n'are în trecutul nostru caracter feodal: nu este concesiune în schimb de servicii nobile; se transmite până la ori-ce grad, cu singurele restricţii derivând din sistemul proprietăţii colective. Formula: „să-i fie cutăruia moşie“, din întăririle de mutaţiuni, nu trebue să înşele. Intărirea domnească înlocueşte acte pierdute sau stricate de vreme; preîntâmpină judecăţi între coproprietarii indivişi; înlătură pericolul unei confiscări; împiedică revocarea daniilor, care pare firească popoarelor primitive, ca şi minţii copilului.

*

Clasa proprietarilor a format cea mai veche nobilime a Românilor, o nobilime teritorială. In diploma de la 1247, prin care regele Ungariei conceda cavalerilor ioaniţi oare-care foloase în Oltenia şi Muntenia, se vorbeşte de „maiores terrae“ din aceste părţi. O scrisoare a papei de la 1345, când statul muntean abia se închegase, este adresată „tam nobilibus quam popularibus Olahis Romanis“.

Deosebirea între această nobilime şi cea feodală este că cea din urmă constituia un atribut al persoanei, putea exista şi fără pământ şi nu se perdea odată cu feodul. A noastră, se câştiga prin dobândirea proprietăţii, cu singurele îngrădiri impuse de regimul colectivităţii şi se perdea odată cu ea. De altă parte, nobilitarea pentru valoare individuală nu se făcea la noi prin ceremonia întroducerii în ordinul cavalerilor, ci prin dăruire de pământ de către Domn.

Indatorirea principală a tuturor proprietarilor era de a veni călări la oaste, pe proprie cheltuială, însoţiţi de câte 2—3 călăreţi de fie-care sat ce stăpâneau. Astfel a fost compusă strălucita cavalerie care a perit la Valea Albă. Numai la mari primejdii se recurgea şi la oastea pedestră de ţărani. Proprietarii erau aceia cari porneau la luptă pentru apărarea moşiilor lor, care toate la olaltă formau moşia cea mare, adică ţara. Dar ei aveau interes

ca pământurile să nu le rămâe nelucrate şi de aceea şi solicitau de la Domni scutirea de oaste a oamenilor de pe moşiile lor.

*

Când Românii au constituit cele dintâi state unitare, au împrumutat organizarea lor de la statele vecine mai vechi, în primul rând de la cele slave de la sudul Dunării, de care de mult se simţiau mai apropiaţi, prin tradiţie, obiceiuri şi religie. Au împrumutat de la Slavii de sud dregătoriile, pe care şi aceştia le imitaseră de la Bizantini; au luat de la Bulgari, unde apare prin sec. XIII, epitetul de boer, care s'a dat la noi atât dregătorilor, cât şi proprietarilor dintre cari se recrutau de obicei la început; au adoptat de la Sârbi epitetul de jupan sau pan şi pe cel de vlastelin pentru sfetnicii domneşti.

Alături de nobilimea teritorială se iveşte de atunci aristocraţia sfetnicilor domneşti, cu şi fără dregătorìi determinate. Aceştia formară, în statul unitar, consiliul zilnic, obişnuit, al Domnului care ia toate hotărârile cu „boerii lui mari şi mici", după formula celor mai vechi hrisoave, fără ca toţi, fireşte, să poate fi şi prezenţi. Numai în împrejurări extraordinare se constată adunări la care iau parte şi căpeteniile militare adică principalii proprietari. O diferenţiare deci, care se constată şi în statele barbare din occident înainte de feodalitate şi pe urma căreia cei ce se bucură de favoarea şi încrederea Domnului, sunt „slugile" lui, cum se mai zice şi la noi dregătorilor, vor ajunge, oricare ar fi originea lor, să eclipseze importanţa de mai nainte a nobilimii teritoriale, a şefilor de familii cari formau, cu toţii, sfatul micilor voevozi de altă dată.

In Muntenia, în sec. XIV şi XV, nu există decât epitetul de boer atât pentru dregători, cât şi pentru proprietari. Numai în actele latineşti ale voevozilor munteni se deosebesc „barones et milites terrae". In Moldova, în aceeaş vreme, există pentru proprietarii ostaşi epitetul de viteji, de la ung. vitéz=ostaş şi acel de curteni, pentru că principalele aşezări de la ţară ale proprietarilor se numeau curţi şi pentru că proprietarii se strângeau în vreme de război la „curtea" Domnului. Când izvoarele vechi zic că „mulţi viteji făcu Ştefan cel Mare", însemnează că a făcut proprietari pe ostaşii de rând, zişi voinici, cari se distinseseră în lupte.

II.

In această organizaţie iniţială, o schimbare adâncă s'a produs în urma încercuirii Principatelor de către Turci care, cu excepţia nordului şi nord-estului Moldovei, era complectă la mijlocul sec. XVI.

Tributul, plătit încă din sec. XV, fu sporit succesiv din cauza mezatului ce se deschidea la Poartă de candidaţii la scaunele domneşti.

Se adăogară darurile ce Domnii se obişnuiră să facă Porţii pentru a dobândi scaunul, a se menţinea în el, sau a-l redobândi. Se cereau de Turci bani pentru plata lucrătorilor de la cetăţile şi lopătarilor de pe corăbiile turceşti.

Din sec. XVI Principatele devin „chelerul" adică grânarul împărăţiei şi Turcii îşi asumă un drept de preemţiune asupra cerealelor şi vitelor de la noi. Uneori, exigenţele depăşesc posibilităţile ţării şi atunci marfa cerută trebue cumpărată. Alteori, marfa trimisă se perde pe drum şi trebue procurată a doua oară. Se mai întâmpla ca Turcii să ceară, pentru o parte din produse, valoarea lor în bani.

Pentru satisfacerea acestor pretenţii tot crescânde, se creează o droae de impozite, personale, directe şi indirecte, zise „slujbe" şi foarte nemerit „mâncături de peste an". Din cauza exigenţelor turceşti, s'a simţit trebuinţa de venituri tot mai mari şi s'a dat o tot mai mare desvoltare fiscalităţii. Odată cu fiscalitatea, sistemul răspunderii colective, care exista din vechime în afaceri penale şi chiar civile, se întinde şi în materie de impozite. Proprietarii indivişi răspund unul pentru altul, ca şi pentru colonii de pe moşiile lor. Restrângerea libertăţii acestora este motivată de acum şi de interese fiscale.

Capitalul apare şi la noi atunci în forma lui primitivă de capital de camătă, ce nu se caută pentru învestiri productive, ci pentru consumaţie, plata impozitelor sau trebuinţele traiului. Cei cari au „banul", adică numerarul, tot mai necesar din cauza fiscalităţii, expropriază pe cei cari trec prin momente de jenă financiară; ei domină şi economiceşte şi politiceşte. Camătă fac nu numai creditorii străini, dar şi Domnii, boerii dregători, boerii proprietari, negustorii străini şi de ţară şi chiar feţele bisericeşti.

In aceste împrejurări are loc în principate o adâncă prefacere socială.

In sânul nobilimii teritoriale începe, din sec. XVI, un dureros proces de selecţie naturală nemiloasă. Inlăuntru aceleiaşi clase de boeri-proprietari, se ridică unii şi decad alţii. Foarte mulţi proprietari sărăcesc, pentru că nu mai pot face faţă totodată îndatoririi ostăşeşti şi impozitelor tot mai numeroase; pentru că apasă asupra lor sistemul lărgit al răspunderii colective; pentru că se întâmplă de cad în robie şi trebue să se răscumpere cu bani grei. In toate aceste cazuri, faţă cu raritatea numerarului, altă soluţie nu este decât zălogirea şi apoi vânzarea ocinei. In asemenea vremuri de liberalism feroce, când se aplică fără restricţie maxima „homo homini lupus", nimeni nu este cruţător. Cel puternic abuzează fără scrupul de situaţia lui.

Se ivesc şi la noi „comendările" : nevoiaşul nu-şi vinde atunci numai moşia, dar şi libertatea, care a devenit o sarcină. Aceste cazuri sunt foarte numeroase la noi din sec. XVI şi de aceea s'a crezut greşit că iobăgia nu datează la noi decât deatunci. In

realitate avem de acum o nouă categorie de rumâni. Pe lângă rumânii ab-antiquo, cari nu fuseseră nici odată proprietari, avem de acum rumâni proveniţi din foşti proprietari, pe cari fiscalitatea excesivă i-a silit să-şi înstrăineze nu numai proprietatea, dar şi libertatea şi să devie coloni pe pământul altuia, de obicei pe însuşi pământul pe care-l stăpâniseră până atunci.

*

Aceste vicisitudini ale nobilimii teritoriale au avut o adâncă înrîurire asupra forţelor militare ale statului.

S'a ivit necesitatea de a grupa pe micii proprietari nevoiaşi, acordându-le uşurinţe fiscale ca să-şi poată îndeplini şi mai departe îndatorirea ostăşească şi de a-i organiza astfel încât să existe siguranţa că vor face faţă îndoitelor lor obligaţii militare şi fiscale.

Aceste grupări, organizate de prin sec. XVII, sunt cunoscute sub numele de bresle de slujitori şi în ele au întrat, când n'au mai putut fi de sine stătători, curtenii din Moldova şi similarii lor din Muntenia, zişi de prin sec. XVI, roşii.

Tot pentru a menţinea o forţă armată, s'au acordat privilegii fiscale şi colonilor de pe unele moşii domneşti, cari au format astfel în amândouă principatele, breasla militară şi fiscală zisă a călăraşilor.

Cât priveşte straja marginii, ea a fost încredinţată, tot în schimb de uşurinţe fiscale, fie unor sate de mici proprietari, fie unor sate de coloni domneşti.

Tot în bresle au fost grupaţi şi micii funcţionari civili, cărora li s'a zis de asemenea slujitori. Ei purtau titlurile dregătoriilor mari de care atârnau: postelnicei, logofeţei, spătărei etc.

Caracteristica serviciului tututor slujitorilor era că o parte a anului slujeau statului, iar altă parte îşi vedeau de treburile lor la ţară. In loc de leafă, se bucurau de unele scutiri de împozite.

Toţi slujitorii erau organizaţi la fel, în cete, comandate de sutaşi, iuzbaşi sau hotnogi. Cetele dintr'un judeţ formau pâlcuri, steaguri sau căpitănii, comandate de căpitani. Cetaşii erau răspunzători în mod colectiv de dările lor; sutaşii răpundeau faţă de căpitani de dările cetaşilor şi căpitanii faţă de dregătorii mari de cari depindeau. Cu toţii erau totodată tirani şi martiri.

In breslele slujitoreşti nu puteau intra, fără voia stăpânului, colonii de pe moşiile particulare.

*

Altă urmare a fiscalităţii a fost înmulţirea oamenilor liberi fără pământ, prin emanciparea iobagilor cari nu fuseseră nici odată proprietari.

Pentru micii proprietari nevoiaşi, tot mai neîncăpători pe un hotar indivis, era o îndoită uşurare când un rumân le oferea să se răscumpere. Dobândeau ceva numerar şi-şi liberau pământul pe care preferau să-l cultive cu propriile lor braţe.

Pentru moşiile domneşti şi proprietăţile mari particulare, strămutarea colonilor era de acum în deajuns îngrădită prin fiscalitate. Omul liber, ori unde locuia, era obligat să-şi dea birul şi dajdia cu satul. Se putea muta, cu condiţia „să arunce cisla după el şi să se ştie unde se duce". Dar birul şi dajdia se percepeau prin cislă, erau adică impozite de repartiţie şi satul răspunzător veghia ca numărul contribuabililor săi să nu descrească.

Numărul oamenilor liberi fără pământ a sporit şi prin obiceiul de a privi ca liberi pe iobagii căzuţi în robie, cari izbuteau să se întoarcă la urma lor.

Foştii iobagi emancipaţi, cari se specializaseră în anumite meşteşuguri sau slujiseră proprietarilor ca posluşnici, se simţiră atraşi spre târguri şi mai ales spre capitală, unde serviciile lor puteau fi mai preţuite. De altă parte, fiind obişnuiţi cu scutirile fiscale ce proprietarii obţineau pentru ei, au recurs şi ca oameni liberi la tocmeli cu vistieria şi astfel se formează, cu încetul, breslele de meseriaşi.

*

Tot o urmare a fiscalităţii a fost creşterea însemnătăţii aristocraţiei de dregătorìi faţă de nobilimea teritorială.

Dregătoriile statului s'au complectat treptat până în sec. XVII. Până puţin după tratatul de la Cainargi din 1774, degătorii se împărţeau în trei categorii: boeri mari, boeri şi slugi. Boerii mari erau titularii funcţiilor de sfat şi divan domnesc şi ai înaltelor demnităţi ale curţii, în total vre-o 20 de dregătorìi. Boerii, erau dregătorii imediat subordonaţi celor mari şi purtau aceleaşi titluri, dar în loc de vel, mari, li se zicea vtori, al doilea, sau treti, al treilea. De prin sec. XVII s'a luat obiceiul că boeriile mari şi boeriile se confereau prin îmbrăcare cu blană, cu caftan, în prezenţa Domnului. In fine, epitetul de slugi, care în vechime se dădea tuturor dregătorilor, a ajuns să desemneze numai pe slujbaşii inferiori; li s'a mai zis şi boernaşi şi nu se îmbrăcau cu caftan.

Dregătorul cel mare în slujbă era evident omul care se bucura de favoarea domnească. Era scutit de unele impozite; obţinea scutiri parţiale sau totale pentru colonii de pe moşiile lui; percepea o parte din dările breslelor slujitoreşti de sub ordinele lui; era solicitat şi răsplătit de oricine căuta pentru sine sau pentru ai săi un sprijin sau o carieră; îşi sporea patrimoniul cu moşioarele nevoiaşilor pe care-i împrumuta pentru plata dărilor, sau cari se răscumpărau de la el de pedepse; lua în arendă impozitele, căci măcar din sec. XVII „slujbele se vindeau". In sistemul răspunderii

colective și ierarhice, cel ce plătea pentru altul se putea folosi de pământul lui și în cele din urmă să-l vânză sau să și-l însușească pentru a se despăgubi.

Dar exista și pentru dregător reversul medaliei: împrumuturile forțate, pierderea favoarei domnești, schimbarea Domnului, dușmănia celui nou. Intreprinderea impozitelor mai ales, era astfel sorginte de câștig pentru unii, de pagubă sau ruină pentru alții. Aceeaș, în alt proporții, era și situația dregătorilor mici.

*

In sfârșit, în vâltoarea provocată de fiscalitate încep să se formeze latifundiile. Era destul ca prin moștenire sau prin cumpărare, danie ori înfrățire, liber consimțite sau silite, în vreuna din împrejurările arătate, un boer puternic să fie moșnean într'un hotar, pentru ca apoi, treptat, să-și alipească și cu și fără silnicie părțile codevălmașilor căzuți în nevoe. Când a format un singur trup important de moșie, îl hotărnicește și cere întărire domnească pentru această stăpânire *diviză*. Formarea, în aceste condiții, a proprietății mari divize, este caracteristică sec. XVII. Este o necesitate economică, impusă de fiscalitate. Este, totodată, o tendință a celui puternic și bogat de a se diferenția, de a ieși din rândurile acelora cu care nu se mai simte deopotrivă, deși originea lor este de obicei aceeaș.

Termenii de megiaș, moșnean, răzaș, judec, ajung, din sec. XVII, să se aplice de preferință micilor proprietari rămași în indivizie. Proprietarii mari cari s'au hotărnicit, s'au despărțit de foștii lor semeni, disprețuesc acești termeni; ei nu-și mai zic decât boeri, ca și dregătorii. Și cu dreptate, căci situația lor de proprietari mari și diviși o datoresc împrejurării că, mulțumită dregătoriilor, au putut dobândi sau păstra o bună situație materială. Este o strânsă corelație între slujbele și proprietățile lor; unele sunt în funcție de altele. Proprietatea diviză se numește și ea în consecință boerească, spre deosebire de cea indiviză care singură mai este zisă moșnenească sau răzășească.

Proprietatea indiviză cedează tot mai mult pasul celei divize, este absorbită de aceasta.

De altă parte, pe proprietatea indiviză se grămădesc tot mai mulți descendenți ai autorului comun; ei se simt tot mai la strâmtoare pe pământul strămoșesc tot mai neîncăpător. Nu numai că ajung să nu mai aibă loc pentru a ținea coloni, dar au chiar tendința de a se exclude unii pe alții din hotar. Ca aspect, îmbrăcăminte, fel de viață, unii ajung să semene cu țăranii.

*

Cu vicisitudinile prin care a trecut astfel nobilimea teritorială și cu importanța dobândită de aristocrația de dregătorii, se

înţelege şi noul aspect al sfatului ţării, al „ţării" legale. Continuă a nu fi o adunare populară, dar acum, la sfatul ţării, convocat la ocazii solemne, proprietarii nu mai participă decât prin şefii cetelor slujitoreşti în care sunt grupaţi. Cuvântul „ţară" corespunde astfel, din punct de vedere politic-social, cu „regnicola" din Ungaria de pe la mijlocul sec. XIV: nu desemnează de cât pe privilegiaţi. In opoziţie cu „ţara" legală este „ţara" fiscală. Intr'adevăr, esenţa privilegiului ţării legale este de a nu plăti impozitele după sistemul aplicat poporului de rând şi zis „cisla ţărănească", sau „dajdiile ţărăneşti", sau, mai scurt „ţara"; privilegiul fiscal consistă tocmai în a nu fi „amestecat cu ţara".

*

In trecutul românesc n'au existat instituţiile juridice care în occident au garantat perpetuarea situaţiei economice şi sociale dobândite de o familie.

Am arătat că în vechime la noi însuşirea de nobil nu era personală, ci legată de proprietate.

Apoi, în organizarea feodală, măcar de la o vreme, a existat pentru nobili un drept special de moştenire, precum şi oare-care inalienabilitate a patrimoniului, care asigurau averea în familiile nobile, ca substrat al situaţiei lor sociale. La noi, ca şi în imperiul bizantin, aceste sisteme n'au putut pătrunde, aşa că singura garanţie a situaţiei materiale şi sociale a familiilor era numai puterea de conservare a fie-cărei generaţii. De aceea şi la noi, ca în imperiul bizantin, prea puţine au fost familiile care au izbutit să se menţie înfloritoare timp de mai multe generaţii.

La fel a fost şi cu aristocraţia noastră de dregătorii.

Categoria dregătorilor mari de la noi, din sec. XVI încoace aminteşte în unele privinţe pe a senatorilor romani din sec. IV. Ajungeai senator dacă te îmbogăţiai şi după ce treceai prin „cursus honorum" până la demnităţile cele mai înalte, care confereau titlul de senator. Dar fiul de senator nu călca de drept pe urmele tatălui său. Numai dacă-şi păstra situaţia materială şi dacă era mânat de ambiţie, avea avantagiul că trecea mai repede decât un „homo novus" prin „cursus honorum" şi că putea deci ajunge mai repede, la rându-i, senator.

La noi, boerul care ieşea din slujbă se numea mazâl. Trăia de obicei la ţară; privilegiile şi avantagiile lui nu mai erau aceleaşi. Urmaşii lui aveau să-şi creeze ei însişi o situaţie. După împrejurări, deveneau şi ei boeri, rămâneau simpli proprietari de sine stătători, întrau în bresle, sau în sfârşit îşi perdeau proprietatea şi uneori chiar libertatea.

Nici un titlu de nobleţe ereditar n'a fost la noi semnul exterior, transmisibil dealungul veacurilor, mărturia indestructibilă a situaţiei dobândite odată de o familie, care rămânea apoi aceeaş

în ierarhia nobiliară, independent de vicisitudinile ei ulterioare şi de situaţiile incidentale ale membrilor ei.

Dar, dacă sistemul nostru legal făcea din fie care generaţie făuritoarea propriei ei situaţii, exista totuşi şi la noi conştiinţa despre o nobleţe ereditară. Despre un om nou, se zicea în sec. XVII că era ridicat din prostime, iar despre urmaşul unei familii cunoscute, că era „de bun neam“, sau „de bun rod“. Bine s'a zis că dacă boeria—funcţie nu se moştenea, era însă ereditară şi la noi boeria — nobleţe.

Au fost Domni, încă din sec. XVII, cari au acordat oarecare privilegii fiilor de boeri, dar acela care a încercat să legalizeze o nobleţe ereditară, a fost C. Mavrocordat, în prima jumătate a sec. XVIII. El confirmă evoluţia epitetului de boer, calificând astfel numai pe dregător. Legalizează scutirile de dări pe care Domnii anteriori le acordase de obicei dregătorilor în funcţie şi le extinde şi la cei ieşiţi din slujbe şi la fii lor. Creează categoria nobiliară a „neamurilor“, în care cuprinde pe urmaşii boerilor mari şi categoria „mazâlilor“ în care aşează pe urmaşii boerilor şi le acordă şi lor oarecare scutiri de impozite. Dintre boernaşi nu mai recunoaşte de cât pe postelnicei ca o ultimă treaptă a tagmei boereşti şi nu acordă nici o favoare urmaşilor boernaşilor.

Această întocmire a rămas, în trăsături generale, aceeaş până la desfiinţarea privilegiilor. Ea dădea oarecare satisfacţie conştinţei despre o nobleţe ereditară, ce se manifestase când cu ocuparea Olteniei de Austriaci şi s'a afirmat şi cu prilejul anexării Bucovinei către Austria.

Ca o consecinţă a reformei lui Mavrocordat, care clasà la neamuri şi mazâli numai pe urmaşi boerilor mari şi ai boerilor, adică ai dregătorilor ce se îmbrăcau cu caftan, s'a considerat de atunci încoace că dobândirea dregătoriilor cu caftan constituia o înobilare ce se transmitea descendenţilor.

* * *

Clasă conducătoare în Principatele române, mai ales de la decăderea nobilimii teritoriale, a fost aristocraţia de boeri mari cari formau divanul domnesc.

Puţin după tratatul de la Cainargi din 1774, dregătoriile cele mari de până atunci au fost despărţite în două clase. Titularii celor de clasa întâi au fost calificaţi de „cinstiţi şi credincioşi boeri“, iar ceilalţi numai de „credincioşi“. Simpli boeri de până atunci au fost confundaţi în categoria boernaşilor. Avem deci acum, boeri de două clase şi boernaşi.

După vre-o 20 de ani, se face însă o diferenţiare. In sânul dregătoriilor de clasa întâi, se deosebesc cele privitoare la interesele principale ale Statului, echivalentele ministerelor moderne şi care avusese totdeauna o mai mare importanţă; fiindcă aceste dre-

gătorìi nu erau pe atunci decât cinci, grec. pende, titularii lor au format „protipendada". La sfârşitul epocii fanariote, aceste dregătorìi de starea întâi ajunsese a fi vre-o 10 în Muntenia, vre-o 6 în Moldova; titularii lor îşi ziceau „fraţi" şi numai ei puteau purta barbă. Astfel, în preajma anului 1800, deosebim: boeri mari sau protipendadă, boeri de două clase şi boernaşi.

Dacă exceptăm câţi-va indivizi, români sau străini, cari au reuşit incidental să se ridice până la dregătoriile cele mari, acestea erau monopolizate, în pragul sec. XIX, de vre-o 20 familii în fiecare Principat, care formau o adevărată oligarhie, sub numele de protipendadă. Situaţia preponderantă a unora din aceste familii dată numai din sec. XVIII, a altora însă din al XVII-lea, a altora chiar din al XVI-lea; unele erau de origine străină, altele băştinaşe. Formau o oligarhie întemeiată pe averea ei teritorială, o plutocraţie, ca rezultat al selecţiunii materiale ce se făcuse în sânul chiar al boerimii de dregătorìi.

Când, pe la mijlocul sec. trecut, curentul democratic s'a afirmat în Principate, prima ţintă a loviturilor a fost, fireşte, protipendada, care deţinea puterea politică şi se credea chiar singură îndrituită s'o deţie. Patima luptelor pe deoparte, neştiinţa pe de altă parte, au făcut să se formuleze atunci tot felul de păreri greşite şi chiar contradictorii despre originea şi evoluţia boierimii în trecutul românesc.

Astfel, confundându-se protipendada întreagă cu unii oameni mai de jos cari intraseră întâmplător în rândurile ei, i s'a aruncat epitetul dispreţuitor de grupare de perveniţi.

S'au opus apoi protipendadei în special şi boerimii în general, categoriile zise neamuri şi mazâli, privite ca reprezintând nobilimea cea veche, dar scăpătată, a ţării. Decât, neamurile şi mazâlii, ca nişte categorii nobiliare aparte, nu datau decât dela C. Mavrocordat, din prima jumătate a sec. XVIII şi cuprindeau, de atunci încoace, pe urmaşii rămaşi fără boierìi ai boierilor, fie de ţară, fie străini. Mai mult, măcar din a 2-a jumătate a sec. XVIII, se constată obiceiul Domnilor de a *creea* mazâli şi neamuri, dintre oameni de rând, cari nu erau urmaşi de boeri, dar cărora voiau să le acorde privilegiile respective.

S'a mai formulat teoria că moşnenii sau răzăşii, proprietari rămaşi în indivizie, ar fi reprezentanţii prin excelenţă ai boerimii vechi şi băştinaşe ajunsă ţărănită la sate. Dar, dacă s'ar fi cercetat cine sunt urmaşii nobilimii teritoriale, s'ar fi văzut că regulele pentru transmiterea moşiilor fiind aceleaşi şi pentru cele divize şi pentru cele indivize, se putea intra şi în unele şi în celelalte deopotrivă, prin zestre, înfrăţire, danie şi în fine prin cumpărătoare cu consimţimântul rudelor şi vecinilor. In amândouă felurile de moşii deci, se puteau găsi deopotrivă, fie proprietari cari nu scoborau în linie bărbătească, fie cari nu pogorau deloc din proprietarul ab-antiquo. Chiar străini puteau pătrunde pe aceleaşi căi, nu numai în moşiile

divize, zise boiereşti, dar şi în cele indivize, moşneneşti sau răzăşeşti. Asemenea origini străine s'au ascuns adeseori sub nume de familii cu consonanţă românească, formate din numele moşiilor. In fine, moşiile indivize nu reprezintau neapărat o stăpânire mai veche decât cele divize. In toate timpurile s'a întâmplat ca urmaşii unui proprietar divis să nu se menţie în situaţia autorului lor şi să se înmulţească în indivizie pe hotarul divis moştenit dela el.

In sfârşit, s'a mai vorbit în genere de boerimea de alt sânge decât majoritatea neamului. Este adevărat că boerimea română s'a amestecat, ca şi nobilimea din alte ţări, poate într'o proporţie mai mare, cu neamuri străine. Dar, această încrucişare nu este specifică boerimii de dregătorìi; s'a produs şi în nobilimea teritorială, diviză sau indiviză, ca şi în poporul de rând. Din sec. XV încoace se înşiră doc. care vorbesc de colonişti unguri, tătari, ruşi, bulgari, sârbi, aduşi de Domni şi boieri pentru a popula sau înfiinţa sate. Mihai Viteazu, într'o singură expediţie, a adus 16.000 colonişti din Bulgaria, după cum Barnoschi Vodă a aşezat numeroşi colonişti poloni în Moldova la 1627. La 1806, un sat din R.-Sărat îndrăznea să ceară ca „ispravnic pământean să nu se mai numească în judeţul lor". Cu dreptate a putut vorbì St. Marc Girardin, acum aproape o sută de ani, de „geografia mobilă" a populaţiei Principatelor. Ceea ce cu temei se poate spune despre poporul român, fără deosebire de clase sociale, este ceea ce un netăgăduit naţionalist francez, Bainville, scriea acum un an despre poporul francez, că este un compozit, un amestec, format cu încetul, ceea ce a avut de urmare o fericită diversitate din care derivă bogăţia intelectuală şi morală a Franţei.

III

Organizarea economică şi socială pe care am descris-o, a fost săpată de la temelie de influenţa occidentală, care a pătruns la noi de când Turcii, de la tratatul din Carlovăţ încoace, au fost siliţi să restitue treptat creştinătăţii cuceririle lor.

In special, ideologia franceză a sec. XVIII şi a marii revoluţii, a pătruns la noi, pentru a fi interpretată în sensuri diferite, prin cărţile franceze accesibile câtorva, prin emigraţii adăpostiţi la noi, prin agenţii diplomatici şi emisarii republicei, prin negustorii cari porneau de la noi în apus pentru treburile lor, sau cari veneau de acolo la noi, în sfârşit prin intelectualii greci şi feciorii de boeri cari au învăţat în şcolile mai apropiate sau mai depărtate, ale apusului. Centrul de propagandă era la Bucureşti.

Intr'o privinţă, influenţa occidentală s'a repercutat la fel asupra tuturor claselor noastre sociale: a redeşteptat în toate simţul naţional, care lâncezea decând învăţământul îmbrăcase haina elenismului. Noţiunile de patrie şi patriotism, pe care acest învăţământ le propovăduia mereu, în şcoală ca şi prin reprezentaţii

dramatice, în folosul elenismului, au fost transportate în domeniul aspiraţiilor naţionale româneşti şi astfel s'a reluat tradiţia boerilor cronicari.

Boerimea se îndeletniceşte cu traduceri; un mare număr de şcoli româneşti răsar pe moşiile boerilor, ridicate şi întreţinute cu cheltuiala acestora; chiar arhiereii greci sunt luaţi de curent şi tâlmăcesc în limba ţării cărţile bisericeşti. Când Lazăr a venit în Muntenia, terenul era pregătit pentru înţelegerea laturei naţionaliste a învăţământului său, care a şi fost sprijinită de boerime, ca şi şcoala lui Asachi în Moldova, în pline domnìi fanariote.

In alte privinţe, ideile occidentale s'au oglindit, fireşte, în mod diferit în clasele noastre sociale.

Protipendada, care monopolizase conducerea statului, ţinea negreşit, ca orice stare socială, la privilegiile ei şi-şi apăra interesele. Considera că prin avere, cultură, educaţie, i se cuvenea să rămâe la cârmă.

Averea ei, era rezultatul concentrării proprietăţilor din cauza fiscalităţii. Cultura, care se constată la atâţia membrii ai ei, o dobândise prin dascălii greci şi apuseni din casele boereşti; educaţia, manierele, rafinamentul, prin contactul cu străini de seamă ce se perindau pe la noi şi prin călătoriile în apus. Cu Fanarioţii din jurul Domnilor, cu care a fost acuzată de a fi pactizat, avea aceste puncte comune şi, derivând din ele, vanitatea şi oare care tendinţă de cosmopolitism, de atracţie pentru clasele înalte şi saloanele elegante străine, de distanţiare faţă de celelalte clase naţionale.

Dar, conservatismul boerimii mari conducătoare, încă din vechime cât şi după ce s'a restrâns la o oligarhie de câte-va familii, a fost temelia patriotismului ei incontestabil. Naţionalismul sau patriotismul este pretutindeni şi totdeauna, expresia legăturii dintre interesele diferitelor categorii sociale şi interesul statului. Acest sentiment este deci mai puternic la acele clase care trag cele mai multe foloase din organizaţia de stat existentă, pe care au deci interes s'o păstreze. Când o singură clasă socială, ca la noi boerimea, domină într'un stat, interesele statului se confundă cu ale ei. Aveau boerii, în mod instinctiv „suggestia pământului şi a morţilor lor", după frumoasa expresie a lui Maurice Barrès. Patria însemna pentru ei, — ca altă dată pentru nobilimea teritorială care o apărase cu sângele —, datinele şi „pronomiile", adică privilegiile, moştenite. Păstrarea autonomiei patriei, astfel înţelese, a fost firul roş care i-a călăuzit constant când era ameninţată de competiţiile rivale ale vecinilor puternici. De aceea au şi plăsmuit, în ajunul tratatului de la Cainargi, pretinsele texte ale capitulaţiilor noastre cu Poarta, care au format, în epoca de renaştere, temelia revendicărilor naţionale.

Antipatia boerimii faţă de Greci, încă din sec. XVI se explică tot astfel. Sfetnicii greci ai Domnilor se atingeau de datini

şi privilegii, pentru a organiza fiscalitatea impusă de exigenţele turceşti şi mai erau şi nişte concurenţi nedoriţi la dregătoriile tot mai râvnite ale ţării. Sentimentul anti-grecesc n'a părăsit boerimea conducătoare nici când a devenit o oligarhie. Protipendáda întrebuinţează chiar, la începutul sec. XIX, termenul de patriotism pentru a desemna unirea boerilor de ţară înpotriva celor greci. Patriotism însemnează atunci dreptul rezervat boerimii naţionale de a deţinea şi, fireşte, de-a abuza de putere. Este un naţionalism mai mult negativ, dar este naţionalism. In Muntenia, protipendada este aceea care, îngrozită de caracterul social pe care mişcarea lui Tudor Vladimirescu l-a avut la început, a transformat-o în naţională, convingând pe Tudor că numai administraţia fanariotă era cauza tuturor suferinţelor ţării.

Faţă de curentele liberale venite din apus, proectele de reforme întocmite de protipendadă în preajma anului 1821, se caracterizează prin aceea că, pe deoparte, propun stârpirea a diferite abuzuri derivând din sisteme administrative şi financiare învechite, iar pe dealtă parte, că voesc menţinerea tuturor privilegiilor, dar, dacă s'ar putea, numai pentru boerimea cea mare, pe care o privesc oarecum ca pe singura legitimă. Trebuie recunoscut că era întemeiată observaţia asupra căreia protipendada insista mereu, că cu cât numărul privilegiaţilor este mai mare, cu atât sarcinile statului apasă mai greu asupra celor rămaşi, mai ales asupra ţărănimii. De la unii membrii ai protipendadei au pornit însă, atunci, şi propuneri de renunţare la unele privilegii şi chiar de „obştească legătură în contribuţie".

Ideile democratice, protipendada, în genere, le-a respins cu hotărâre. Participarea altor clase la conducerea statului, i se părea inadmisibilă. Numai familiile puternice şi luminate le socotea în stare să se călăuzească mai de grabă de interese generale. Boerii neatârnaţi prin situaţia lor se priveau ca singurii depozitari ai fericirii naţiei. Totuşi, iarăş din sânul boerimii mari s'au făcut la 1821 şi propuneri de o adunare obştească, la care să participe şi deputaţi ai judeţelor, cu misiune de a stabili impozitele şi de a întocmi bugetul.

*

In sânul boerimii secundare existau diferenţieri, care însă nu derivau din rangurile oficiale, ci din diversitatea originii, averii, culturii, educaţiei, mediului şi relaţiilor sociale. Unii se simţeau mai apropiaţi de protipendadă, alţii mai depărtaţi de ea.

Boerimea secundară avea aproape aceleaşi privilegii ca şi cea mare. Deosebirea fundamentală era că din a 2-a jumătate a sec. XVIII-lea, unele dregătorii mai însemnate ale statului fuseseră deosebite de celelalte şi monopolizate, de fapt, de un mănunchi de familii, care exercitau astfel un patronat asupra boerimii secundare, fiindcă de ele depindeau funcţiile şi favorurile. Această

situaţie subordonată, care derivase dintr'o inferioritate de avere, era firesc să pară nesuferită mai ales acelei părţi a boerimii secundare care era conştientă de o origine, cultură şi neatârnare materială ce puteau rivaliza cu ale protipendadei. De aci putea naşte dorinţa de egalizare de drepturi a titularilor tuturor dregătoriilor care, până la tratatul din Cainargi, formase boerimea cea mare. Totuşi acest curent specific nu se întâlneşte decât la boerimea secundară a Moldovei, unde se manifestă încă din primii ani ai sec. XIX. Explicaţia se găseşte în influenţa polonă. In Polonia, într'adevăr, ideologia marei revoluţii franceze fusese adoptată de aşa zisa „şleahtă", adică nobilime măruntă, care credea că va avea de câştigat, din aplicarea ei, împotriva nobilimii celei mari. In Moldova, curentul ajunsese destul de puternic pentru ca Rusia să ţie seamă de el în aşezământul dat Basarabiei la 1818. Expresiunea desăvârşită a aspiraţiilor boerilor secundari ai Moldovei, ale „carvunarilor" sau „ciocoilor", cum îi poreclea, în deridere, protipendada, se găseşte în „constituţia" întocmită de ei la 1822. După cum revoluţia franceză, cu toate declaraţiile ei despre drepturile omului, întocmeşte, cu excepţia aceleia de la 1793, constituţii censitare şi proclamă „egalitatea înaintea legii", de care numai burghezimea avea să profite, tot astfel carvunarii moldoveni traduc, cum s'a observat de curând, în constituţia lor declaraţia de drepturi franceză, dar întocmesc o organizaţie de stat în favoarea boerimii secundare.

In Muntenia, în lipsa influenţei polone, acest curent specific nu se întâlneşte. Se aud numai plângeri de la urmaşi de vechi neamuri, că sunt uitaţi prin provincia lor, pe când oameni noi şi greci sunt cinstiţi cu caftane mai însemnate. Nemulţumirea boerimii secundare de aici o va îndruma mai de grabă spre liberalism.

Ceea ce se constată deopotrivă la boerimea secundară în amândouă Principatele, este spiritul de facţiune de frondă, caracteristic mişcărilor revoluţionare franceze. Avem în amândouă Principatele, de la sfârşitul sec. XVIII, un „duh franţuzesc", de răzvrătire, care se manifesta în cafenele, cluburi şi chiar asociaţii masonice, îndreptat contra autorităţilor în genere şi contra grecilor în special, pe care-l denunţă Domnii şi care nelinişteşte protipendada. Termenul de „francmason", pe vremea lui Mavrogheni, se întrebuinţează în înţeles de turburător şi intrigant, iar cel de „filfison" este o stâlcire a primelor cuvinte din cântecul revoluţionar ce se auzea şi pe la noi: „Vive le son du canon!".

Şi din rândurile boerimii secundare se ridică, în amândouă Principatele, glasuri pentru a deplânge soarta poporului de jos, dar nu se fac propuneri nici de restrângere a privilegiilor, nici de participarea altei clase decât boerimea la conducerea statului. Un izolat este boerul moldovean Vasile Mălinescu care cel dintâi, la 1804, vorbeşte de împroprietărirea ţăranilor.

Cât priveşte boernaşii, ei îşi vedeau de treabă prin judeţele lor. Işi cultivau moşia şi uneori pe cea vecină a vre-unui boer mare, erau aprigi în apărarea hotarelor lor, gata a umbla prin judecăţi, nu totdeauna respectuoşi şi de hotarele vecinului. Aveau şi ei oare care privilegii, obţineau de la boerii mari slujbe locale şi concesiuni mărunte de venituri publice, tot atâtea prilejuri de a-şi spori gospodăria. Unii din ei, în sfârşit, se ridicau la boeriile secundare. Gândul lor nu mergea până la egalizare de drepturi cu boerimea cea mare, dar, prin chiar situaţia lor subordonată, ideea de desfiinţare a privilegilor le putea deveni mai uşor accesibilă.

*

Exista şi la noi, de mult, o clasă de negustori şi meseriaşi, dar care nu ajunsese nici la începutul sec. XIX să reprezinte o putere şi o tradiţie în stare să se impue în viaţa politică a Principatelor.

In timpurile cele mai vechi, micii negustori şi meseriaşii rudimentari erau colonii de pe moşii domneşti şi particulare şi de aceea, în doc., li se zice şi lor, siraci. Negoţul cu toptanul şi peste hotare era de atunci, din cauza chiar a alcătuirii social politice a principatelor, a constituirii lor târzii şi a situaţiei lor geografice, în mâinile străinilor, mai ales ale Italienilor, cari însă numai tranzitau pe la noi, iar meşterii calificaţi se aflau în oraşele noastre de origine străină, mai vechi decât statele româneşti, sau erau aduşi la trebuinţă din afară.

După încercuirea de către Turci, negoţul mare a căzut în mâinile mai ales ale Grecilor sau grecizanţilor din imperiul otoman, unde creştinii, în lipsă de drepturi politice, cunoşteau un fel de aristocraţie orăşenească de negustori cu toptanul, zişi eupatrizi, ca patricienii unor oraşe din occident. In această a doua fază, negustorii străini s'au aşezat, tot mai mulţi, definitiv la noi. Cei cari dobândeau averi şi aveau oare-care cultură, ajungeau adesea la situaţii fruntaşe, intrau în dregătorìi, se încuscreau cu boerii şi cu Domnii, se urcau chiar în scaunul domnesc. Alţii, cădeau în rândurile poporului de jos. Când s'au înfiinţat breslele fiscale, am avut şi bresle de negustori, de ţară sau străini, care se bucurau de oare care avantagii în materie de impozite. Odată cu începutul penetraţiei apusane la noi în sec. XVIII, negustorii principali, deşi în majoritate de origine tot din imperiul otoman, se puneau sub protecţia statelor occidentale, pentru a dobândi tot mai multe privilegii şi scutiri, în dauna indigenilor. Meseriaşii de ţară au suferit şi ei, pentru că fabricatele străine erau eftine şi se bucurau de favoruri vamale şi pentru că, faţă de concurenţa străină, nu se puteau îndestul adaptà exigenţelor modelor noi. La începutul sec. XIX, străinii mai obţinură şi dreptul de a intra în bresle şi pe acel de a vinde şi ei nu numai cu toptanul, dar şi cu deamănuntul.

O clasă burgheză, în sens occidental, nu s'a putut însă forma

la noi, mai întâi pentru că n'am avut feodalitate şi nici interesele economice ale boerimii noastre nu stăteau, ca ale feodalităţii apusene, în calea intereselor negustorimii; apoi, pentru că porţile boerimii au fost în continuu larg deschise negustorimii bogate. Este totuşi firesc ca principiile revoluţiei franceze să fi găsit în rândurile negustorimii mai răsărite de la noi, care venea în contact cu ideile apusene, fie direct, fie prin şcolile greceşti, un ecou potrivnic privilegiilor fiscale şi politice boereşti de care nu beneficia. Acest curent s'a accentuat apoi în Muntenia, de la deschiderea şcoalei româneşti a lui Lazăr încoace, când un învăţământ cu tendinţe liberale a devenit accesibil şi micii negustorimi şi meseriaşilor de ţară.

*

Clasa noastră pozitivă şi naţională sau naţionalizată, cea mai numeroasă, era ţărănimea. Cu cât, succesiv, Austria, Franţa şi în fine Anglia, căutau tot mai multe la noi, din a 2-a jumătate a sec. XVIII, materia primă de care aveau nevoe pentru aprovizionarea centrelor lor orăşeneşti în evoluţie spre industrializare, cu atât şi proprietarii de moşii, cari erau mai ales boerii de toate treptele, înţelegeau ce câştig, neobişnuit până atunci, ar putea trage din pământurile lor, dacă ar fi exploatate în alte condiţii decât cele tradiţionale.

In consecinţă, clasa conducătoare, ca exponent al întregii boerimi proprietare şi al proprietarilor în genere, cerù, încă din a 2-a jumătate a sec. XVIII, libertatea negoţului şi renunţarea Turciei la privilegiile ei abuzive de aprovizionare din Principate. Interesele economice ale boerimii coincideau astfel cu ale puterilor apusene şi au şi fost satisfăcute prin tratatul de la Adrianopol din 1829.

Dar, odată ce producţia agricolă devenea marfă de schimb, tot mai căutată pe diferite pieţe, sistemul economiei naturale, care produce pentru trebuinţele gospodăriei, nu mai putea dăinui. Raporturile tradiţionale dintre proprietar şi colon trebuiau şi ele schimbate. Am făcut şi eu greşeala de a scrie că „din punct de vedere economic, al raporturilor dintre proprietar şi muncitorul de pământ, proprietatea avea şi la noi caracter feodal". Expresia aceasta, caracter feodal, este greşită. Drepturile feodale derivă din îndatoririle ce înşişi stăpâni de moşii, priviţi ca nişte uzufructuari ereditari, au către alţi stăpâni superiori, cari le-au concedat pământul în schimb de servicii nobile. Raporturile dintre proprietar şi colon nu sunt de această natură şi sunt cu mult anterioare feodalităţei. Colonatul roman se constată de fapt măcar din sec. II d. Chr. Pe o proprietate mare sunt chemaţi mici cultivatori de loturi, muncitori cu braţele, cu cari se încheie anumite acorduri. Timpul trecând, condiţiile stabilite par insuficiente proprietarului, care încearcă să le îngreuieze, pe când colonul vrea să menţie în

perpetuu condiţiile originare. Punctul de vedere al colonului ajunge să triumfe pretutindeni, pentru că pământ este mult şi braţe puţine şi pentru că devine tot mai greu a zmulge de pe sol colonul obişnuit a-l cultiva din tată în fiu. Dar numai sistemul economiei naturale se poate împăca şi cu acest regim. La noi, din a doua jumătate a sec. XVIII, proprietarii nu s'au mai putut mulţumi cu cantitatea de dijmă şi cu numărul zilelor de lucru de până atunci, sau cu invariabilitatea echivalentului în bani al zilelor; nici cu dreptul ori-cui de a sădi vie pe pământul altuia, ceeace, altă dată, era o desţelinare bine venită; nici cu dreptul colonilor de a tăia în voe pădurile, ceea ce iarăş însemna în vechime sporirea întinderilor cultivabile. De aceea şi Domnii fanarioţi, pentru ca populaţia şi deci veniturile Statului să nu descrească, au fost nevoiţi să intervie înpotriva tendinţei proprietarilor de a nu mai primi coloni decât în grele condiţii, să silească pe proprietari să accepte coloni şi să regulamenteze raporturile reciproce. Tendinţa firească a proprietarilor, îndemnaţi de noile împrejurări economice, era de a restrânge întinderea de dat în dijmă şi de a spori zilele de lucru ale clăcaşilor, pentru a cultiva cu ajutorul lor, în regie şi cât mai eftin, o cât mai mare întindere. Voiau să ajungă la aşa zisele „libere" învoeli, între proprietarul care să dispue în voe de toată moşia, şi muncitorul care să n'aibă decât braţele.

In fine, proprietarii, după ce obţin libertatea negoţului, se gândesc cum să profite mai bine de ea. Vorbesc încă dela 1831, de întroducerea unei seminţe mai bune de grâu, căci grâul ţării este depreciat pe pieţele străine; de plugăria primitivă ce se face la noi în ţarine pline de burueni; de maşini agricole ce ar trebui importate; de măsuri urgente pentru înlesnirea transporturilor pe apă şi uscat până la schele; de îmbunătăţirea soiului vitelor; de diferenţa de calitate între lâna oilor noastre şi a celor străine.

Incă din pragul sec. XIX, ca o urmare firească, se ivesc şi arendaşii de moşii, nu numai străini, dar şi români, chiar boernaşi şi boeri secundari, mai ales în Moldova. Tot în Moldova, când Regulamentul organic laicizează administraţia moşiilor mănăstireşti, boeri mari chiar devin arendaşi, în locul rudelor de mai nainte ale chiriarhilor.

Totuşi, nu atât din exigenţele proprietarilor sau arendaşilor s'au tras în trecut suferinţele reale ale ţărănimii, cât din ale cârmuirii şi fiscalităţii, care au creat acea stare de spirit pe care o descriu la fel D. Cantemir şi Mihail Sturdza, la două extremităţi ale epocei fanariote şi ale căreia efecte se resimt încă.

*

Mai exista la noi şi o clasă de „intelectuali", care-şi câştigau şi ei existenţa în alt chip decât boerimea, prin munca lor intelectuală. Era reprezintată, în sec. XVIII, mai ales prin medici şi dascăli greci.

Titlul de doctor în medicină şi filosofie de la Universităţile

apusului, se bucura, încă de la sfârşitul sec. XVII, de o deosebită consideraţie în lumea grecească. Şi în Principate, în timpul cârmuirii fanariote, se acordau medicilor multe din privilegiile şi onorurile boerimii. Mulţi şi-au şi părăsit profesiunea pentru a intra în dregătorìi. Cu atât mai mare era meritul acelora cari renunţând la avantagiile mai însemnate, materiale şi onorifice, ale carierei dregătoriilor, puneau mai mult preţ pe valoarea socială a ştiinţei lor, pe care o numeau „divină".

Aceeaş observaţie este valabilă şi pentru dascălii fruntaşi de la şcolile cele mari greceşti din Principate, cari rămâneau credincioşi unei profesiuni pe care puţini boeri erau în stare s'o preţuiască, după cum constată, la 100 de ani distanţă, D. Cantemir şi Dionisie Fotino.

Pentru aceşti idealişti, câştigul material era secundar, iar onorurile nu le păreau îndreptăţite decât când veneau să încunune valoarea individuală. Un hrisov de la sfârşitul sec. 18, vorbeşte de cei cari din „iubire de cinste" caută „a se pricopsi la învăţătură" pe când alţii „din iubire de slavă" voesc „să câştige dregătorìi". Ei şi-au îmbogăţit învăţământul, în tot cursul sec. 18, cu ideile filosofice occidentale, întru cât le deveneau accesibile. La Bucureşti, în preajma anului 1800, şcoala grecească dobândeşte o nouă strălucire, mulţumită unor dascăli însemnaţi cari au îmbrăţişat cu căldură ideile marii revoluţii. In scrierile lor se găseşte deopotrivă, critica privilegiilor care n'au ca substrat meritul personal şi preocuparea de îmbunătăţirea soartei materiale şi morale a ţărănimii. Ei lasă o adâncă impresie în sufletele tinerilor lor auditori. Unii din aceştia sunt din boerimea cea mare conducătoare şi-vor deveni în curând stegarii ideilor liberale din apus. Alţii sunt din clasele mai modeste şi uşor accesibili, fireşte, ideilor nouă. Lui Tudor Vladimirescu însuş, principiile marii revoluţii i-au fost inculcate în bună parte, de nişte elevi ai dascălilor greci de seamă din Bucureşti.

Aceeaş influenţă a fost continuată, tot în Muntenia, şi asupra unor straturi tot mai adânci ale societăţii, de şcoala românească a lui Lazăr şi a urmaşilor lui, munteni şi ardeleni.

Iată dece în Muntenia, spre deosebire de Moldova, nemulţumirile poporului de jos încă de la 1821, nu se manifestă numai prin răscoale ţărăneşti, dar şi în scrieri ale cărturarilor ieşiti din rândurile lui, trecuţi mai întâi prin şcoala grecească, apoi prin cea românească a lui Lazăr şi trimişi, unii, la 1820, de boerimea cea mare, şă-şi desăvârşească studiile la Universităţile din apus. Ei vorbesc, ca şi foştii lor dascăli, de acei „blagorodnici", adică privilegiaţi, cari se fălesc că se trag „din naştere trupească din cutare şi din cutare" şi cari cred că boer este „acela care poate să înjure pe cel mai mic când va voì", pe când în realitate boer „este omul care se arată mai de folos compatrioţilor săi". Concluzia lor este că fiecare trebue să poată ajunge la cele mai înalte

situaţii „prin învăţătura, silinţa şi vrednicia sa". Ei găsesc nedrept că „dajdia trebue s'o plătească numai ţăranii proşti" şi constată că treaba boerilor este „să stoarcă pe Români".

*

Dar, o clasă socială ca să se afirme, nu presupune numai aceleaşi obiceiuri, ocupaţii şi interese la un grup de indivizi la un moment dat; presupune şi transmiterea prin generaţii a unui caracter special, dobândit prin izolarea şi în timp a unei grupări de către celelalte. Lucrurile s'au petrecut la noi, şi în privinţa intelectualilor, şi în privinţa negustorilor, mai de grabă ca spre sfârşitul imperiului roman, când clasa mijlocie de mici proprietari, curiali, profesiuni libere, n'a putut constitui o grupare de care statul să ţie seamă, de oarece membrii ei dispăreau succesiv sau în clasa superioară a marilor proprietari şi dregători, sau în rândurile plebei de meşteşugari, mici negustori şi coloni.

De aceea şi Rusia, deşi încă de la 1817 culegea, în scop interesat de popularitate, doleanţele tuturor claselor sociale din Principate, n'a putut ţinea seamă, când sub auspiciile ei s'au întocmit Regulamentele organice, decât aproape numai de dorinţele boerimii de diferite trepte.

Dar această boerime era desbinată şi de aci a pornit şi disolvarea ei. Astfel nu s'a putut aplica proectul rusesc de a deosebi de o parte o nobilime ereditară compusă din toţi cei ce până atunci dobândiseră boerìi cu caftan, iar de altă parte o clasă de *funcţionari cari, pentru merite excepţionale, să poată fi* nobilitaţi şi ei. Regulamentul organic a desfiinţat deci pur şi simplu boeriile cu caftane şi a instituit numai cinuri sau ranguri personale, ca cele de azi în oştire, diplomaţie, sau în corpul tehnic; au fost denumite însă tot ca vechile boerìi, împărţite tot în trei clase, dar puteau fi conferite treptat ori-cui, ca răsplătire pentru slujbele sale. Funcţiile statului ereau de asemenea deschise tuturor cu posibilitate de înaintare treptată până la cele mai înalte. Odată cu cinurile, şi privilegiile deveneau accesibile pentru ori-cine.

Pornirea cea veche spre slujbe şi caftane, s'a accentuat în consecinţă în epoca regulamentară, pe când profesiunile libere fără meniri politice, negoţul şi de la o vreme chiar meşteşugurile, rămâneau fatal mai ales pe seama străinilor, cu toate sforţările guvernelor regulamentare de a îndruma tineretul claselor inferioare spre ştiinţele exacte, sau studiile practice. Cu atât mai nesuferită apărea, de altă parte, singura îngrădire pe care Reg. org. o punea ambiţiilor politice pornite din poporul de rând, când cerea, pentru ca cineva să fie ales Domn sau chiar numai deputat de judeţ, să întrunească două condiţii: să fi boer şi să fie fiu de boer. Aceasta din urmă, noul boerit n'o putea împlini decât în sistemul chinezesc al înobilării simultane a strămoşilor răposaţi.

Se ştie că aristocraţiile merg repede spre disolvare când

sunt copleşite prin intrare frecventă în sânul lor a unor numeroase elemente nearistocratice, pentru că tradiţia unui corp organizat se şterge pe măsură ce cadrele lui se lărgesc. Aşa s'a întâmplat şi în Principatele române.

In Muntenia, în societatea filarmonică, definitiv constituită la 1834, în scop de a răspândi instrucţia şi în poporul de jos, se formează, încă de la 1836, un grup de boeri mari şi mici şi de intelectuali, elevi ai şcoalei greceşti, sau şi ai lui Lazăr, cari se lasă uşor câştigaţi de nişte Francezi din Bucureşti, partizani înfocaţi ai ideilor liberale, şi întocmesc un program secret politic în care figurează, pentru întâia oară, egalitatea înaintea legii şi obşteasca impunere la dări. Meritul membrilor din protipendadă cari au aderat la acest program, era cu atât mai mare, cu cât însemna pentru ei perderea unei situaţii preponderente reale. Pentru boerimea secundară însemna tocmai înlăturarea acestei situaţii de fapt a protipendadei şi de aceea era destul de dispusă să renunţe la nişte privilegii tot mai puţin preţuite, pentru că erau împărţite cu un număr tot crescând de boeriţi noi. Pentru intelectuali în sfârşit, programul liberal însemna dobândirea tuturor drepturilor politice, fără nici-o rezervă.

Acelaş grup începe atunci şi o campanie în Occident, pentru neatârnarea ţării şi înfiinţează la Paris, la 1839, cu mai mulţi Munteni decât Moldoveni, „Societatea pentru învăţătura poporului român", în care nu întârzie, sub influenţa mediului, să se manifeste ideile cele mai înaintate şi chiar porniri revoluţionare. In anii 1840—1843, în Muntenia, izbucnesc chiar cele dintâi încercări revoluţionare, în care sunt amestecaţi boeri de toate treptele şi intelectuali, cu îndoitul scop de a înlătura stăpânirile străine şi de a desfiinţa privilegiile. Avem în Muntenia, de la 1821 la 1848, alături de străduinţe culturale, un curent politic neîntrerupt cu caracter nu numai naţional, dar şi liberal şi democratic.

Mulţi sunt Moldovenii cari colaborează la mişcarea culturală şi naţională, prea puţini, în frunte cu Kogălniceanu, la îndrumarea liberală şi democratică. Intr'adevăr, fruntaşii carvunari moldoveni cari, la punerea în vigoare a Regulamentului, protestaseră pentru că nu s'au acordat aceleaşi drepturi politice întregii boerimi şi, ameninţând cu răzvrătire, întrebuinţaseră chiar frazeologia revoluţionară strigând: „Jos Regulamentul; cetăţeni, mai bine moartea!", observară în curând că fiind, cei mai mulţi, nu numai boeri, dar şi fii de boeri, Regulamentul nu sta în calea nici uneia din aspiraţiile lor. De altă parte, şi în practică, în Moldova, Domnii regulamentari au ridicat pe mulţi din boerimea secundară la cele mai înalte trepte, cu singura excepţie a rangului de mare logofăt şi a funcţiei de ministru, pe când în Muntenia, afară de vre-o 2—3 cazuri, membrii familiilor secundare n'au ajuns decât la rangul de mare agă, cel mai mic din cele de clasa întâi. In Mun-

tenia erau deci mai mulţi cari aveau motive de a continua să strige: „Jos Regulamentul“, pe când boerimea Moldovei, în majoritatea ei, nu cerea, la 1848, decât aplicarea lui cinstită. Prin această formulă, boerimea secundară a Moldovei exprima acum aceiaş dorinţă pe care, înpotriva ei, o rostise la 1821 protipendada: stăvilirea înmulţirii boeriţilor şi deci a privilegiaţilor.

Cum această stăvilire era cu neputinţă, trebuia să se ajungă fatal, în amândouă Principatele, la desfiinţarea privilegiilor.

*

Expunerea ce precede, mă scuteşte de a insistà asupra revoluţiei muntene de la 1848. Scopurile ei erau cele formulate mai de mult în Muntenia de privilegiaţii de toate categoriile, din cari s'au recrutat de altfel şi conducătorii ei. După cum revoluţiile din Franţa au fost făcute în favoarea burghezimii care ajunsese să reprezinte o putere socială, tot aşa la noi revoluţia s'a făcut pentru proprietari şi intelectuali, cerându-se şi aici, ca şi acolo, concursul de circumstanţă al unor straturi inferioare care n'aveau să profite pe urma principiului de „egalitate înaintea legii“.

Revoluţionarii munteni au preamărit prin imitaţie şi fără rost pe comercianţi, cărora le atribuiau toate însuşirile de moralitate, energie şi patriotism, deşi recunoşteau că negoţul principal era în mâinile străinilor şi că n'aveam deci o burghezime în felul celei occidentale. Sub aspect că purtau de grijă intereselor negustorimii, cerând drumuri, instituţii de credit, înlesniri negoţului, revoluţionarii munteni erau preocupaţi în fond de interesele proprietarilor rurali de toate categoriile, formulate de mult de boeri, în calitatea lor de proprietari.

In schimb, revoluţionarii munteni au trecut mai uşor asupra intereselor clasei care merità într'adevăr o atenţie deosebită din punctul de vedere al consolidării naţionale şi sociale. După cum în Franţa la 1848 burghezimea, pentru a da o satisfacţie partidului reformei sociale cu care se aliase pentru a triumfa, a instituit o comisie mixtă de patroni şi uvrieri, care s'a închis repede după câteva discuţii teoretice, tot aşa guvernul nostru revoluţionar a adunat o comisie de proprietari şi ţărani, în care s'a discutat desfiinţarea boerescului şi împroprietărirea. La noi, nu era vorba de a desfiinţa, ca în Franţa la 1789, drepturile feodale ce apăsau încă asupra micii proprietăţi ce se formase în bună parte singură prin răscumpărare; la noi trebuia creeată mica proprietate prin exproprierea celei mari. Opintirea, cu puţine excepţii, a proprietarilor din amândouă Principatele a avut două temeiuri: unul, că se punea în discuţie însăşi natura dreptului clăcaşilor şi se interpreta ca un drept de proprietate, oferindu-se despăgubire pentru clacă şi nu pentru pământ, ca şi cum ar fi fost vorba de a răscumpăra drepturi feodale; altul, că lipsea încrederea în posibilităţile de plată a despăgubirilor. In urma dezacordului constatat,

comisia mixtă a fost închisă. Şefii revoluţiei, cu excepţia lui N. Bălcescu, n'au mai vorbit de împroprietărire.

Şi la noi, ca în Franţa, revoluţia de la 1848 a fost numai tactică şi metodă ce nu trebuia să înşele asupra ţelurilor ei. Unii din şefii revoluţiei noastre, extremiştii, zişi roşii, au adoptat şi ditirambele franceze asupra efectelor magice mântuitoare ale turburărilor revoluţionare, precum şi frazeologia jacobină. In sfârşit, după cum la Paris s'a ars tronul lui Ludovic-Filip, la Bucureşti s'a ars Reg. Org.

In Moldova şi fără astfel de revoluţie ideile au evoluat de la carvunarism la liberalism. Reprezentantul tipic al acestei evoluţii a fost M. Kogâlniceanu, care mai are şi meritul pe a nu fi pierdut nici odată din vedere importanţa unei reforme agrare.

Regimul vechi se prăbuşea singur, prin desbinarea şi desconsiderarea reciprocă dintre treptele boerimii, prin excesele şi ridicolul derivând din înmulţirea peste fire a privilegiaţilor şi prin necesitatea de a adopta forme nouă, impuse de contactul tot mai des cu lumea apuseană şi de noile împrejurări economice.

De aceea, când divanele ad-hoc s'au întrunit la 1857, boerimea era aproape unanimă, în amândouă Principatele, pentru a cere desfiinţarea privilegiilor şi egalitatea înaintea legii.

Locul boerimii în conducerea statului l'au luat censitarii, reprezintaţi mai aleş prin proprietarii rurali, şi capacităţile, adică echivalentele de la noi ale burghezimii occidentale. Dar, pe când acea burghezime se ridicase, treptat, prin muncă disciplinată şi spirit de prevedere şi se oţelise în lupta aprigă a concurenţei, noua noastră clasă conducătoare era, *în altă formă*, tot aceea de mai înainte, cu aceleaşi deprinderi atavice. Iată de ce noul regim la noi, a continuat în atâtea privinţe pe cel vechi.

Cu această deosebire, că cel vechi nu se întemeia pe pretinsa „egalitate înaintea legii".

I. C. Filitti